

In.: Demográfia 1999. XLII. ÉVF. 3-4. sz. 266-272. p.)

Kovacsics József (nyugd. Egyetemi tanár, ELTE)

DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP VISSZATEKINTÉSSEL³⁵

Az első világháború emberveszteséget a mai területre vetítve 250 ezer főre becsülik. A halottak száma mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az elmaradt születéseket, ami a férfi népesség tartós katonai szolgálata, a családi élet ellehetetlenülése miatt kb. 5-600 ezerrel kevesebb gyermek születésével járt. 1912-ben 217 ezer gyermek született, 1918-ban csak 118 ezer.

Hazánk népessége Trianon után

A 20. századi magyarországi népességtörténetben Trianon jelentette az igazi traumát. Trianonban nem a béke határait vonták meg, hanem az összetartozó népeket osztották meg. A trianoni békeszerződés sokkoló hatása nyolcvan év óta folyamatosan érezhető. Magyarország népessége 1920-ban (Horvát-Szlavonország nélkül) 18,2 millióról 7,9 millióra csökkent, területe 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezerre. A háború előtti Magyarország, területre nézve, Európa hatodik legnagyobb állama volt.

A békeszerződés után létrejött államok is vegyes nemzetiségű államok lettek. Különösen a határ menti községek kapcsolatára volt negatív hatással a békeszerződés, amely a kistáji funkciókat betöltő községek és városok szerepkörében okozott máig fennálló zavarokat.

Az 1920-tól 1941-ig eltelt huszonegy év 1300 ezer fővel gyarapította az ország lakosságát. Az 1920-1930 közötti évtizedben 8,7%, 1930-41 között 7,4%, 1941-49 között 0,12% volt a tényleges népszaporodás.

A második világháború embervesztesége ma is vita tárgyát képezi, de annyi bizonyos, hogy a mai határok között élő népesség halottakban több mint félmillió veszteséget szenvedett, az 1941-es határok között élők vesztesége megközelíti az egymilliót.

Az alábbiakban olvasható rövid népesedési helyzetképet még a kormányváltás előtt írta a szerző.

A második világháború utáni évek

A háborús veszteségeket újabb traumák követték. A németység kitelepítése, a magyar-szlovák lakosságcsere, a kulákok és „megbízhatatlan elemek” kitelepítése lakóhelyeikről. 1949 és 1960 között az abortusztilalom átmeneti szigorítása következtében átmeneti népességnövekedés következett be, az 1956-os forradalom közel kétszáz ezer felnőtt korú, jórészt szakképzett magyart sodort külföldre. 1980-tól pedig - a gazdasági válság elmélyülésével párhuzamosan - fogy a népesség. 1967-ben a GYES intézményének a bevezetése révén - mely szerint a szülőanya a gyermek 3 éves koráig otthon nevelhette gyermekét - átmeneti javulás állt be a születések számában. Némi pozitív változást hozott az 1973. évi népesedéspolitikai határozat is, mely a gyermekvállalás ösztönzésére anyagi eszközök mellett tudati ráhatást is meghatározott, némileg szigorította az abortusz engedélyezését.

Az azóta bekövetkezett inflációs spirál, a tömeges munkanélküliség, a mezőgazdaságban végbement negatív tendenciák következtében, de a rossz irányú tudati befolyásolás, az erkölcsi magatartás devalválódása, a családi és közösségi kötelek meglazulása is hozzájárult a népesség csökkenéséhez és ahhoz, hogy az élet minősége is romlott.

1990-ben 335 ezerrel volt kevesebb az ország népessége, mint 10 évvel korábban. 1991 és 1996 között több mint 162 ezret tesz ki a születések és halálozások különbsége a halálozás többlete miatt. Hozzá tartozik a népességi helyzetképhez, hogy 1988-1994 között több mint 120 ezer huzamosabb ideig itt-tartózkodó külföldi és 130 ezer menekülő érkezett az országba. Az említett időszakban ötvenezer fő kapott magyar állampolgárságot.

Az élet minősége

Magyarország Európa egyik legkedvezőtlenebb demográfiai helyzetű országa lett. A népesség számbeli gyarodását tekintve hasonlóan kedvezőtlen Csehország, Ausztria és Írország népességfejlődése is. Romlott az élet minősége, amit a házasságok felbomlásával, az abortuszok megszorodásával, a félmillió munkanélküliség kialakulásával, a halálozás megnövekedésével, a drogfüggőségben szenvedők számának gyarodásával, a bűnözés megnövekedésével és a létminimum körül élők növekvő számával lehet jellemezni.

A legnagyobb pozitívum, ami a ma élő népességnek osztályrészul jutott, hogy a születéskor várható élettartam, ami 1900-1901-ben a férfiaknál 35,1 év volt, a nőknél 38,1. 1994-ben a férfiaknál 64,8, a nőknél 74,2 év. Nálunk azonban 1960 és 1965 között csupán 0,4 évvel hosszabbodott meg a születéskor várható élettartam, Ausztriában 6,9 évvel, Németországban 5,7 évvel, Romániában 2,7 évvel, Csehországban 1,6 évvel.

A változások között említhető az öregedés. A 60 év fölöttiek aránya 125 év alatt megnégyszereződött. 1870-ben még 5,1%-át tették ki az ország népességének, 1995-ben 19,4%-át. Nyugati demográfusok azt hangsúlyozzák, hogy az öregedés számait nem riadalommal kell szemlélni, mint valamilyen csapást. (Időszerű lenne, ha a magyar nyugdíjrendszerre vonatkozó egyes tanulmányok a magyar korfa kapcsán nem demográfiai krízist emlegetnének.) A 0-14 éves korosztály 18,2%-os, a produktív, munkaképes (15-59 éves) korosztály mindössze 62,5%-os aránya ad aggodalomra okot.

Az élettartam meghosszabbodása mellett a népességfejlődés pozitívumai között kell említenünk a kulturális fejlődést, amit a statisztika az iskolai végzettség adataival mér. Míg 1910-ben a hétéves és idősebb népesség 18%-a volt analfabéta, azaz nem tudott írni-olvasni, addig 1930-ra felére esett vissza ez az arány. 1994-ben csupán 1% (pontosabban 1,05%) volt, ami azonban 1980-hoz képest - amikor csak 0,95% volt - sajnálatos módon kismértékű növekedést jelez. A középfokú végzettségük aránya 1994-ben a 18 éves és idősebb népesség 32,2%-át, a felsőfokú végzettségük pedig a 25 éves és idősebb népesség 10%-át tették ki.

A gyermekszám csökkenése

A szocialista állam népesedéspolitikája először a három-, majd a kétgyermekes családmódellet próbálta megvalósítani a szociálpolitikai juttatásokkal. Még a kétgyermekes ideál sem valósult meg. 1990-ben 2896 ezer családot regisztráltak, 34,3%-ában nem volt gyerek, a családok 32,9%-ában egy, 26,1%-ában két gyermek és 6,5%-ában volt három és több gyermek. A száz családra jutó gyermekszám 1949 és 1990 között 152-ről 107-re esett vissza. Az öt- és többgyermekes családok aránya 0,2%, 45 évvel ezelőtt még 4,6%) volt ez az arány.

A népességszám növekedése - soktényezős, igen összetett probléma, amely - végső soron a családok szuverén akaratának eredményeképpen alakul

A családi kapcsolatok lazulását jól reprezentálja a házasságok felbomlásának a száma, amely az 1950-es években indult jelentősebb növekedésnek. 1950-1959 között 14 ezer, 1980-1989 között 28 ezer, 1990-től évente 23-24 ezer válást jelez a bírósági statisztika.

Népesedéspolitikai feladatok

Ma a sokgyermekes családok fokozott megbecsülés helyett szánalomban részesülnek a társadalom egyes rétegeinél. A társadalmat arra kellene tanítani, hogy a gyermekeknek nem csak a családban van értéke, az egyénnek szociális értéke is van! Az egyénekből, a családokból tevődik össze a nemzet. A család a gyermeket a hazának, a nemzetnek neveli, egészen természetes, hogy a nagy család a nemzet szempontjából - legalábbis potenciális értelemben - nagyobb jelentőségű, következésképpen fokozott támogatásra érdemes.

Káros volt az a szemlélet, mely a népesedéspolitika központi kérdésévé az olyan családtervezést tette, melynek a fogamzásgátlás, a korlátozás állt a középpontjában.

Magyar vonatkozásban a gyermeknek a családban, a házasságban betöltött szerepére, a szülők és gyermekek viszonyára, a gyermekes anyák fokozott megbecsülésére, a szülőknek a gyermekneveléssel összefüggő munkája fontosságára és szépségére kellene figyelmet fordítani. Olyan *közszellemet* kell teremteni, amely nemcsak a munkahelyen dolgozó nő munkáját értékeli, hanem a családban, a háztartásban foglalkozkodó, gyermeke gondozását ellátó, háztartási munkát végző nőét is! (Az amerikai demográfusok azt vallják, hogy a fogamzásgátlás módszereinek az elterjedése és a nők munkába állása életüket 14-szer jobban befolyásolta, mint a férfiak életét.)

A fegyverek zajának elmúltával nemzedékünk hallatlan energiával és aktivitással takarította el a háború romjait s kezdte építeni új gazdasági rendjét. E munka és e munkát irányító politika azonban igényt tartott az ember minden szabad idejére. Munkába állt a feleség is és a szabadidő, főleg a nőknél önképzésre, majd az ötvenes években sokszor politikai munkára volt lefoglalva. A gyermeknevelés gondjait úgyszólván teljesen az iskola és az utca vette át. Sajnálatos módon a magyar tömegkommunikációból is és a magyar oktatásügy tananyagából is kimaradt a II. világháború után a demográfiai ismeretanyag. Ebben a népeiségre vonatkozó legfontosabb történeti demográfiai ismereteknek éppúgy szerepelni kellene, mint a társadalom-egészségtannak, mely az emberi testre vonatkozó ismeretek mellett a népesség szaporodására, a nemek viszonyára, a társadalmi és környezeti kapcsolatokra, az egészséges életmódra, a családra és általában a közösségre vonatkozó ismereteket öleli fel. Már az iskolában rá kell döbenteni a gyermeket arra, hogy milyen kapcsolatrendszer van a nemek és az egyes korcsoportok (gyermek, munkaképes korú, katonaköteles, nyugdíjas), korosztályok között.

A jövőkép

A Trianon okozta nehézségeket, fájdalmakat ma is érzi a nép. A gazdaságban okozott károk naponta érzékelhetők, de a határszáron élő népesség, a rokonok kapcsolatok, a köztünk élő menekültek és azok leszármazottai, ottmaradt rokonok, a véreik iránti vágyakozás állandóan jelen van. A II. világháborút lezáró szerződések megerősítették a trianoni határokat, kivételt képeznek Dunacun, Horvátjárfalu és Oroszvár községek, melyek a Pozsonyi hídfő községeiként Csehszlovákiához (ma Szlovákia) kerültek.

Olyan jövőképet kellene az iskolában megrajzolni, amely segít az egészséges életmód kialakításában, amelyből biztatást, erőt meríthet még az a tanuló is, akinek a családjában az apa éppen munkanélküli. A TV-ben, rádióban alig találni egy-egy népességi tárgyú cikket, riportot, így a nemzetiségi létet, a munkanélküliséget, a születések csökkenő számát érintő témát, de a népesség egészét átfogó népességtudományi ismeretekről alig hallunk. A magyar és magyarországi népességre vonatkozó számszerű ismeretek, a Duna TV-t kivéve, hiányoznak a TV csatornák műsorából.

Ma már érezzük a kárt, amit az jelent, hogy az egyetemi ifjúság nem kap számszerű ismereteket a magyar és a magyarokkal együttélő népek történetéről, és hogy az utódállamokban élő magyarság sorsáról csupán a politikusoktól hallanak. Nem jó, ha a fiatalság nem ismeri a népesség számát és összetételét befolyásoló tényezőket: a születések, a halálozások, a házasságkötések alakulását, ha nem kapnak ismereteket a Magyarország népességszámát alapjában befolyásoló be- és kivándorlásokról és telepítésekről, a foglalkozási ágakban történt embert próbáló változásokról. Leegyszerűsítve azt is mondhatnám, apáink, nagyapáink életéről.

A körülöttünk jelentkező nacionalizmusok, de a saját nacionalizmusaink és az EU határozatlansága következtében a remény folyton fogy. Mi lesz veled Magyarország? A történelem a legnagyobb tanúbizonyság arra, hogy mindannyiszor megakadt a fejlődés és Közép-Európa népei szembekerültek egymással, valahányszor csak sikerült egyes államoknak a másik, vagy a többiek fölé kerülni, a nacionalizmus, vagy a sovinizmus jelszavával fellázítani a nemzeteket. Az újjászülető Európában kis és nagy nemzeteknek egyaránt fel kell ismerniük, hogy a társadalmi haladás a megbékélés és a kölcsönös megértést kívánja meg.

A kisebbségek alapvető és elidegeníthetetlen joga történeti, kulturális, vallási hagyományaik őrzése, nyelvi, etnikai identitásuk védelme, az anyanyelv korlátlan használata a közéletben, saját nyelvű iskolákhoz való jog. Továbbá fontos annak meghatározása, hogy joguk van önálló pártot alakítani az ország kormányzásában való részvételhez. Sajnos tudjuk, hogy az évszázados gyökerekkel rendelkező sovinizmust, a nemzetállam eszméjét, a nyelvi meg nem értést nem lesz könnyű legyűrni. Az utóbbi másfél évszázad emlékei mélyen gyökereznek a nemzetek tudatában. Hiába hirdették meg Trianonban és a Jaltai Konferencián a nemzetiségi lét szavatolását, a ki- és betelepítések, a nyelvhasználat korlátozása, a kulturális és önkormányzati autonómia semmibevétele, a határok lezárása, az etnikum anyanyelvét kifejező város- és községnevtáblák kicserélése - nem tettek jó szolgálatot a nemzetiségek együttélésének.

A jövőben készülő népesedéspolitikai programok

Világosan kellene kifejtteni azt is, hogy a magyarság számának tragikus csökkenését nemcsak a mai határok között élő alacsony természetes szaporodás jelenti, hanem a Trianon után az utódállamokhoz került magyarságot ért megtorlások, kitelepítések, asszimilációs törekvések is. Ezzel *azt szeretném kifejezésre juttatni, hogy a népességelőreszámítások során olyan variációt is kell készíteni, amely - természetesen elsőbbséget biztosítva a mai határok között élő magyarságra (népességre) vonatkozó prognózisnak - számol az utódállamokban élő magyarsággal is.* A magyarországi népesedési helyzetre vonatkozóan megküldött előreszámítási három variáns közül egyébként az „Alapváltozatot” tartom 2050-re valószínű értéknek, de a +2500 fős vándorlási különbözetet irreálisnak tartom. Már 1988-95 között 120 ezer bevándorló érkezett, 71,8%-uk Romániából. Elsősorban az anyanyelvükben és egész életükben is egyre kiszolgáltatottabb magyarjaink bevándorlásával kell számolni. (Az arab államokból már eddig is jelentős számú bevándorló népesség érkezett. A folyamat felgyorsulása az Európai Unióba történt felvételünk után várható.)

A népesség fogyásának megállítása céljából egyes pártok programjában szerepel egy Családügyi Minisztérium felállítása is. Úgy vélem, hogy inkább a főhatóságok (Egészségügyi, Oktatási, Népjóléti, Munkaügyi, Környezetvédelmi Minisztérium) közötti összhangra és az elengedhetetlenül szükséges intézkedések megtételére célszerű, a miniszterelnökség keretében működő, népességpolitikus koordinátori feladatot ellátó szervezet létrehozására volna szükség.

Nemzetiségi problémáink megoldását elsősorban a közép- és kelet-európai népek sorsközösségében, gazdasági és kulturális együttműködésben kell keresnünk. Ez vezethet el az átjárható határokhoz, a kölcsönös megértéshez. Ez azt is jelenti, hogy a népességcsökkenést a bevándorlás módosítani fogja.

A 18. században bevándorló kétfélmillió új országlakos közül sokan nemcsak a lakóhelyükön váltak jó polgárrá, de a magyar tudománytörténet, az építészet, a zeneművészet terén is maradandót alkottak. Elég, ha a magyar statisztikatudomány megalapozóira, a szlovák *Bél Mátyásra* (Matej Bel), a késmárki születésű *Schwartner Mártonra*, a földrajztudomány megalapozójára, Szlovákia javasolt elnökére, a német apától és magyar anyától született *Rudolf Schusterre*, *Hunfalvi Jánosra* (Johann Hunsdorfer), a Magyar Tudományos Akadémia nagyszerű titkárára, az orvosirodalomtörténész *Toldy Ferenc*re (Franz Schedel), vagy az építészek köréből *Pollack Mihályra*, *Schulek Frigyesre*, *Lechner Ödönre* hivatkozom. A szerény felsorolást folytathatnánk a szobrászat, a zene, a festészet, a gazdaság, a kereskedelem, a bank-szakma területén kitűnt bevándoroltak neveivel.

A magyar nép hagyományos tisztelete a bevándoroltak, a „vendégek” iránt a történelem során együtt járt és remélhetően együtt fog járni a jövőben is a hazánkba letelepedettek egy részének elmagyarosodásával.

Összefoglalásként azt hangsúlyozhatom, hogy népünk a legnagyobb válságokból mindig ki tudott lábalni.

Ehhez kellene az a jövőkép is, amely megmutatná a felemelkedés útját, de hiányzik az a politikai program, amely kivezetné a nemzetet az erkölcsi válságból. Ha az intézményrendszer

átalakítása együttjárt a munkafolyamatok nacionalizálásával, s annak kialakításában részt vesznek az adott terület legjobb szakemberei és az érdekvédelmi szervek, ha megindul a beruházások útján a foglalkoztatás, ha az adóhatóság és a pénzügyi szervek újra a szakmai szervek kiszolgálói lesznek és nem a szakmai folyamatok meghatározói, ha újra érték lesz a társadalomban az ember, a családban a gyermek, s főleg ha az erkölcs és a jogrend lesz az úr, ha a törvényességi keretek nem csak egy olyan pókhálóként fognak működni, melyen csak a kicsik és gyengék akadnak fenn, míg a nagy kártevők nem, akkor jön létre majd az a jövőkép, amely kiragadja a nemzetet abból a kiszolgáltatott helyzetből, amelybe a Trianon, majd a második világháború után került.

A 20. század állampolgára demokráciát követel, bele kíván szólni az állam ügyeibe. Jogot és igazságos közteherviselést! Munkát és emberhez méltó megélhetést szeretne. Ha ez biztosítva lesz, akkor reménykedünk abban, hogy megváltozik a népesség szaporodásának a tendenciája.